
Vähemusrahvuste küsimus Eesti riikluse tekke- ja algusperioodil¹

Mart Kuldkepp

Annotatsioon. Artiklis antakse lühiülevaade vähemusrahvuste problemaatikast Eesti riikluse tekke- ja algusperioodil, keskendudes sündmustele, asjaoludele ja mõttemustritele, mis viisid vähemusrahvuste õigusi puudutavate paragrahvide jõudmiseni Eesti esimesse, 1920. aasta põhiseadusesse. Üldistavalt võib öelda, et kui Eesti riikluse eelsel ja selle tekkimise varaseimal perioodil oli eestlaste rahvusliku poliitilise eliidi suhtumine vähemusrahvustesse erinevatel põhjustel suhteliselt positiivne, siis Asutava Kogu kokkutulemise järel ja eeskätt seal domineerinud vasakerakondade rõhutatud saksavastasuse tõttu muutus see oluliselt kriitilisemaks. Seega kujunes 1920. aasta põhiseaduses leiduv ja seadusena kehtestatud käsitlus vähemusrahvuste õigustest omamoodi kompromissiks nimetatud kahe jõuvälja, varasema vähemusrahvusi pooldava ja selleks ajaks tekkima hakanud kriitilisema suhtumise vahel, iseloomustades teatud arengustaadiumit, milleni oli 1919–1920. aastaks Eesti poliitilises ajaloos jõutud.

Võtmesõnad: Eesti rahvusvähemused, 1920. aasta põhiseadus, Asutav Kogu

Annotation. This article provides a brief overview of the national minorities question during the establishment and earliest stages of Estonian statehood, focusing on the events, circumstances and patterns of thought that led to clauses relating to national minority rights provision being included in Estonia's first, 1920 constitution. To

¹ Artikkel põhineb 21. detsembril 2020. aasta konverentsil „Kelle nägu oli Eesti esimene põhiseadus?“ peetud ettekandel.

generalise, it could be said that the attitudes of the Estonian national political elites towards the Estonian national minorities were rather positive in the earliest part of the period under consideration, but they turned markedly more negative after the convening of the Estonian Constituent Assembly: a parliamentary body dominated by left-wing parties with explicitly critical views of the Baltic Germans. The treatment that the question of national minority rights received in the 1920 Estonian constitution can therefore be described as a form of compromise between these two political force fields – the earlier positive and the latter, increasingly negative attitudes – that in their turn characterise a certain developmental stage reached by Estonian politics also in a broader sense by 1919–1920.

Keywords: Estonian national minorities, The 1920 Estonian constitution, The Estonian Constituent Assembly

Sissejuhatus

Eesti Vabariigi esimeses põhiseaduses, mille Asutav Kogu võttis vastu 1920. aastal, leidub neli vähemusrahvuste õiguseid puudutavat paragrahvi.

§ 12. Teadus, kunst ja nende õpetus on Eestis vaba. Õpetus on kooliealistele lastele sunduslik ja rahvakoolides maksuta. Vähemusrahvustele kindlustatakse emakeelne õpetus. Õpetusandmine seisab riigi ülevälve all.

§ 21. Eesti piirides elavate vähemusrahvuste liikmed võivad ellu kutsuda oma rahvuskultuurilistes ja hoolekande huvides sellekohaseid autonoomseid asutusi, nii palju kui nad vastu ei käi riigihuvidele.

§ 22. Neis kohtades, kus elanikkude enamused ei ole Eesti, vaid kohalikul vähemusrahvusel, võib kohalikkude omavalitsusasutuste asjaajamise keeleks olla selle vähemusrahvuse keel, kus juures igal ühel õigus on tarvitada neis asutustes riigikeelt. Kohalikud omavalitsusasutused, kus vähemusrahvuse keel tarvitusel, peavad riigikeelt tarvitama läbikäimises riiklikkude asutustega, kui ka nende teiste omavalitsusasutustega, kus ei ole tarvitusel sama vähemusrahvuse keel.

§ 23. Saksa, Vene ja Rootsi rahvusest kodanikkudel on õigus pöörata riiklikkusesse keskasutustesse kirjalikult oma keeli. Eriseaduses määratakse ligemalt nende rahvuste keelte tarvitamine kohtus ja kohalikkudes riiklikkudes asutustes, kui ka omavalitsusasutustes.²

Enamik nendest seadusesätetest ei olnud uued: § 22 ja § 23 olid umbes samasugused juba 1919. aastal 4. juunil vastu võetud ajutises põhiseaduses³ ning õieti olid samalaadsed õigused olnud territooriaalsetel rahvusvähemustel juba enne Eesti iseseisvumist.⁴ Täiesti uudne ja teiste seas kõige kaugeleulatavam oli § 21, mis kinnitas üle iseseisvusmanifestis antud lubaduse vähemusrahvuste kultuuriautonomiaks ja pani nii aluse kuulsale 1925. aasta vähemusrahvuste kultuuriautonomia seadusele,⁵ mis oligi põhimõtteliselt 1920. aasta põhiseaduse sama paragrahvi rakenduseseadus. Kui mõnes muus osas andis Asutav Kogu Eesti Vabariigis vähemusrahvuste õigustele pigem tagasikäigu, siis see paragrahv jättis avatuks olulise tulevikuperspektiivi ja kujundas seeläbi märkimisväärsel määral edasist Eesti vähemusrahvuspoliitikat sõdadevahelisel perioodil.

Käesolevas artiklis püüan anda ülevaate tähtsamatest mõjuteguritest, mis tingisid Eesti poliitilise eliidi suhtumist kohalikesse vähemusrahvustesse Eesti riikluse tekke- ja algusperioodi keerulistel aastatel ja mis seega moodustavad olulise tausta 1920. aasta põhiseaduse vastavate sätete mõistmiseks. Millised olid need asjaolud ja sündmused, mis viisid nimetatud paragrahvini formuleerimiseni just sellisel kujul? Esmalt vaatlen lühidalt vähemusrahvuste õiguste küsimust eesti varajase rahvusluse kontekstis laiemalt ja annan ülevaate vähemusrahvuste problemaatikast 1917. aastal autonoomses Eestimaa kubermangus, Eesti iseseisvusdeklaratsiooni päevil ja Vabadussõja algusperioodil. Artikli peatähelepanu on aga Eesti Asutava Kogu enamuserakondade hoiakutel vähemusrahvuste suhtes, mis mõjutasid 1919. aasta oktoobris vastu võetud ja mingit osa vähemusrahvuste

² Eesti Vabariigi põhiseadus. – Riigi Teataja 09.08.1920, 113/114.

³ Eesti Vabariigi valitsemise ajutine kord. – Riigi Teataja 09.07.1919, 44.

⁴ Selle asjaolu üle kaebasid teiste seas näiteks rannarootslased: Frågan angående folkminoriteternas kulturella autonomi hänskjuten till stora utskottet. – Kustbon, 1923, 10.10.1923, 73.

⁵ Vähemusrahvuste kultuur-omavalitsuse seadus. – Riigi Teataja 21.02.1925, 31/32.

esindajaid väga teravalt puudutanud radikaalset maaseadust ja Eesti Vabariigi esimesse, 1920. aasta põhiseadusesse jõudnud vähemusrahvuste õiguseid puudutavaid paragrahve.

Erinevalt rahvusvaheliseltki hästi tuntud, 1925. aastal vastu võetud Eesti vähemusrahvuste kultuurautonoomia seadusest on Eesti riikluse algusaastate vähemusrahvuspoliitikat pigem vähe uuritud. Kui seda on tehtud, siis enamjaolt lähtuvalt külgnevatest uurimisteedest: maareform (Lipping 1980; Mägi 1959–1960; Mertelsmann/Mertelsmann 2012), kodakondsus (Rohtmets 2012; Tark 2021), vähemusrahvused sõjaväes (Kopõtin 2020), ülalnimetatud 1925. aasta seaduse eelloona (Smith 2016, 89–93; Smith ja Hiden 2012, 28–35), või keskendudes ainult ühele vähemusrahvusgrupile korruga (Brügge-mann 1995, 1997; Alenius 2006; Kuldkepp 2021). Erandliku näitena võib välja tuua Kari Aleniuse artikli etnilistest suhetest Eestis, milles käsitletakse eri vähemusgruppide taotlusi – ja Eesti ametivõimude suhtumist nendesse – tõepoolest võrdlevalt ja ka laiemalt kui ainult seoses kultuuriautonoomiaga (Alenius 2004). Käesolev käsitlus loodab anda oma panuse selle uurimissuuna jätkamiseks, ühtlasi aga aidata selgitada Eesti vähemusrahvuste seisundit edaspidi mõjutanud õigusaktide lähteid. Peale sekundaarkirjanduse tugineb käsitlus peamiselt Asutava Kogu ja selle põhiseaduskomisjoni kirjalikele protokollidele.

Eesti rahvuslus ja vähemusrahvused enne 1918. aastat

Esimese maailmasõja lõpujark ja sellele vahetult järgnenud aastad olid Kesk- ja Ida-Euroopas ajastu, mil tekkisid uued riigid. Sõjas lüüa ja kannatada saanud impeeriumite – Venemaa, Saksamaa ja Austria-Ungari – varemetele tekkinud uute rahvusriikide seas oli ka Eesti Vabariik, mida võiks pidada suhteliselt tüüpiliseks näiteks n-õ uuest Vahe-Euroopa riigist. Siiski leidis midagi, mis Eestit ja veel mõnda temasugust, näiteks Läti Vabariiki, eristas mitmetest teistest, nagu Ungarist, Poolast ja Leedust, teatud mõttes isegi Soomest. See oli nende täielik pretsedenditus maailmaarenil. Riiklus sai eestlastele omaks nende ajaloos esmakordselt ja varem polnud sellest osatud

õieti unistadagi. Eestlaste varasem ajalooline kogemus oli alati olnud mitte riigirahvuse, vaid rahvusvähemuse oma. Ka 19. sajandil alguse saanud eesti rahvuslik liikumine oli loomult vähemusrahvuslik – see ei püüelnud omariikluse poole; eesmärk oli eestlaste keelelis-kultuurilise omapära kaitsmine, kindlustamine ja edendamine paljurahvuslisesse Vene impeeriumi kuuluvates mitmerahvuselistes Balti kubermangudes.

Eriarvamused Eesti rahvusliku liikumise sees ei tulenenud mitte niivõrd aruteludest, kas selline eesmärk on ikka ainuõige ja kas ei peaks mitte püüdlema kaugemale, täieliku poliitilise iseolemise suunas. Pigem tekitas lahkarmumusi küsimus, kellele peaksid eestlased oma rahvuslike taotluste teostamisel toetuma ja kellega ühisteid moodustama – kas uuendusmeelsemate ja estofiilsemate baltisakslastega, kelle käes oli kohalik võim, Vene tsaariga, kelle käes oli baltisaksa erikorrale järjest enam vastandunud keskvoim (Jansen 1994: 2252–2253), või hoopis Vene revolutsionääridega, kelle päralt võis olla tulevik. Neid suundi võiks tinglikult nimetada Jakob Hurda, Carl Robert Jakobsoni ja Andres Dido suunaks varases eesti rahvusluses. Iseseisva Eesti riigi mõte polnud neist keskne aga mitte ühegi jaoks, kuigi radikaal Dido sõnapaari „Eesti Vabariik“ oma „Sõjalaulus“ vähemalt mingi loosungina välja hõikas (Dido 2006: 15–16).

Kuna aga oli arvata, et peale eestlaste endi keegi teine nende rahvuslike huvide eest seismist oma südameasjaks ei võta, taotleti seejuures võimalikult laialdast õigust ise „oma elu rahvuslikult üles ehitada“ (Hurt 1939: 153). Selle isetsustusideaali najal seati 1905. aasta revolutsiooni päevil juba konkreetsemalt eesmärgiks kohaliku administratiivvõimu võtmine eestlaste kätte ja oma rahvusliku esinduskogu moodustamine (Karjahärm 1995: 2065), mis eri põhjustel jäi küll esialgu küll teostumata. Siiski oli 20. sajandi esimese kümnendi keskpaigaks eesti rahvuslike taotluste maksimaalprogramm üldjoontes välja kujunenud: selleks oli autonoomsetele poliitilistele institutsioonidele tuginev territoriaalne autonoomia. Sama taotlust väljendas muuhulgas ka 1915. aastal vastu võtmata jäänud uuenduslik maaomavalitsustekorralduse eelnõu (Laaman 1964: 66–67).

Kui 1917. aasta Vene veebruarirevolutsiooni järel osutus realistlikuks autonoomia saavutamine Vene riigis, haarasid eestlased sellest

võimalusest otsekohe kinni (Laaman 1964: 78–82). Tulemuseks olid Eestimaa Kubermangu valitsemise ajutine kord, Eesti ühendamine oma etnograafilistes piirides ja Eestimaa Kubermangu Ajutine Maanõukogu – see oli esimene parlamendilaadne otsustuskogu, mis eestlastel üldse kunagi oli olnud. Ent needki sammud olid põhimõtteliselt vähemusrahvuslikud. Eestlaste poliitiline eliit, nagu teistegi vabanemisambitsiooniga Venemaa rahvaste oma, nägi oma maa tulevikku demokraatliku Venemaa ühe osariigina (Pajur 2014: 53). Oli selge, et sellist Venemaad on võimalik luua ainult koostöös teiste Venemaa rahvustega üksteist võimalikult palju toetades ja igaühe ülesehitustööle kaasa aidates. 1917. aastal tegidki Eesti rahvusliku liikumise liidrid teiste Venemaa rahvuste, eriti ukrainlaste esindajatega tihedalt koostööd ja pidasid plaani laiaulatusliku muurahvaste konverentsi kokku kutsumiseks (Laaman 1964: 109–114).

Sarnane koostöövalmidus kehtis suhtumises Eesti enda vähemusrhvustesse, kuigi need moodustasid tolelaegsest Eesti rahvastikust (pärast Tartu rahulepingu sõlmimist umbes 1 100 000) ainult umbes 12% (Alenius 2004: 35). Ajutise Maanõukogu koosseisu koopteeriti Eesti baltisakslaste⁶ ja rootslaste esindajad, et tagada nende rahvuslike huvide esindatus. Selle eesmärgi nimel võis mööda minna isegi valimisseadusest. Kui üldjuhul valiti Maapäeva liikmeks üks esindaja 20 000 elaniku kohta, siis rannarootslastele, keda oli ainult umbes 8000, tuldi erandkorras vastu ja maanõunikuks sai ka nende rahvusliku liikumise liider Hans Pöhl (Kuldkepp 2021: 8).

Vähemusrhvuste küsimus Eesti iseseisvusdeklaratsiooni ajal

Eesti erakonnad (välja arvatud enamlased) jõudsid riikliku iseseisvuse seada poliitiliseks eesmärgiks alles 1917. aasta lõpul, 1918. aasta alguses. Selleks ajaks oli olukord muutunud väga keeruliseks. Enamlik võimupööre Petrogradis ja Venemaa Asutava Kogu laialisaatmine näitasid, et demokraatliku Venemaa ideel on vähemalt esialgu kriips

⁶ Vaatamata sellele, et rüütelkonnad valimisi boikoteerisid, valiti linnade häältega sinna siiski üks sakslane (Brüggemann 1995: 458).

peal. Soome, samuti endise Vene impeeriumi osa, oli end detsembrikuus juba iseseisvaks kuulutanud. Ühtlasi oli oht, et Eesti vallutavad Saksa väed. Olukorra tõsidus ja niisamuti Vene sõjaväe demoraliseerumine ja lagunemine olid saanud väga selgeks siis, kui sakslased 1917. aasta septembris vallutasid Riia linna ja mõni nädal hiljem okupeerisid ka Eesti saared. 15. novembril 1917 kuulutas Eesti Maapäev ennast kõrgeimaks võimuks Eestis ja kohe pärast seda saatsid enamlased selle laiali (Laaman 1964: 199–201, 124–164).

Eesti iseseisvuse väljakuulutamine, mis sai teoks vahetult enne Saksa vägede jõudmist Tallinnasse, oli õieti parim, mida selles meeleheitlikus olukorras teha sai. Kui mitte muud, siis andis iseseisvusdeklaratsioon aluse rahvaste enesemääramise õigusele toetudes välisriikide juures Saksa okupatsiooni vastu protesti avaldada (Kalmo 2014: 230–231) ning võib-olla ka Saksa okupatsioonivõimudega mingisugusele kokkuleppele jõuda. Esimene plaan teatud määral teostuski, teine aga mitte. Sakslased ei tahtnud Eesti iseseisvusest midagi teada. Eesti Ajutise Valitsuse töö keelati ära, Eesti rahvusväeosad saadeti laiali ning Konstantin Päts ja mitmed teised eesti poliitikud vangistati (Laaman 1964: 249–260).

Vähemusrahvused polnud Eesti riikluse sünni hetkel siiski unarusse jäänud ega eestlased hoobilt šovinistideks muutunud, kuigi nad seadsid nüüd esimest korda sihi omariiklusele. Eesti iseseisvusdeklaratsioon „Manifest kõigile Eestimaa rahvastele“ sisaldas Eesti vähemusrahvustele võrdlemisi konkreetset lubadust: „Vabariigi piirides elavatele rahvuslistele vähemustele, venelastele, saklastele, rootslastele, juutidele ja teistele kindlustatakse nende rahvuskultuurilised autonoomia õigused“ (Piip 1966: 113).

Seega ei pidanud Eesti Vabariigi vähemusrahvused jääma sõltuvaks mitte eestlaste armust, vaid neile pidid saama osaks sarnased õigused, mille poole eestlased ise veel üsna hiljaaegu olid püüelnud. Konkreetne tõend eestlaste tõsistest kavatsustest oli asjaolu, et Eesti Ajutise Valitsuse koosseisus nähti ette kolm eraldi rahvusministri kohta: üks saklastele, teine venelastele ja kolmas rootslastele (Laaman 1964: 355). Saksa okupatsiooni tingimustes jäid need kohad siiski esialgu täitmata.

Millest tulenes selline heasoovlikkus vähemusrahvuste suhtes? Kahtlemata oli suur roll asjaolul, et eestlased ise olid pikalt olnud

autonoomia poole püüdlev vähemusrahvus, kes nüüd ei saanud ega tahtnud sama keelata teistelegi (Alenius 2004: 34). Valmidus koostööks vähemusrahvustega, mida 1917. aasta autonoomia perioodil üles näidati, ning nende poole pöördumine iseseisvusmanifestis olid selles mõttes eestlaste enda varasemate taotluste loogiline jätk. Mis puutub aga konkreetselt kultuuriautonoomia lubadusse ja otsusesse kaasata valitsusse rahvusministrid, siis teadaolevad allikad seda küsimust lähemalt ei ava. Samas on teadmata ka Eesti Ajutise Valitsuse esimese koosseisu komplekteerimise asjaolud üldse (Pajur 2014: 134–135). Siiski võib oletada, et nende otsuste taga oli vähemalt kolme kaalutluse koosmõju.

Esiteks oli selge, et sel hetkel vägagi kahtlase tulevikuga Eesti Vabariik ei saanud endale lubada siseriiklikku šovinismi. Eesti omariikluse idee tuli rahva seas tagada võimalikult laialdane toetus olenemata inimeste rahvuslikust kuuluvusest (Alenius 2004: 34). Eriti pooldas taolist seisukohta Eesti poliitikute seas parempoolse Maarahva Liidu (Maaliidu) liider ja Eesti Ajutise Valitsuse peaminister Konstantin Päts, kes oli ise usulisse vähemusse kuuluv inimene (Alenius 2007: 448–449; Smith/Hiden 2012: 34).

Teiseks ei võinud Eesti poliitikud ka teiste riikide ees endale lubada kitsarinnalist järjepidevust „rahvaste vanglaks“ nimetatud Vene impeeriumiga. Ilmselt võis ette arvata, et eesti separatiste hakatakse süüdistama marurahvusluses, vähemusrahvuste diskrimineerimises ja isolatsioonismis ning taolisi meeleolusid oli parem omalt poolt mitte takka õhutada – Eesti iseseisvus kui selline andis juba isenesest kriitikaks piisavalt põhjust, eriti arvestades ambitsioonikat maareformi, millele oli iseseisvusmanifestis samuti osutatud (Piip 1966: 114). Hiljem ütles maaliitlane Jüri Uluots Asutava Kogu põhiseaduskomisjoni koosolekul ka selgelt välja, et vähemusrahvustele tuleb tingimata luua autonoomsed institutsioonid, „et nende esitajatelt võimalust võtta väljamaal vastasel juhtumisel meie vastast kihutustööd teha“.⁷

Kolmandaks polnud kahtlust, et maal kanda kinnitav Saksa okupatsioonivõim kavatses toetuda eelkõige baltisakslastele. Selge lubadus

⁷ Asutava Kogu põhiseaduskomisjoni protokoll nr 6. 01.05.1919. – RA, ERA.15.2.361, l 14.

baltisakslaste esindajad Eesti riigi tulevastesse võimustruktuuri-
desse kaasata – seda lausa eraldi ministriportfelli kaudu – tähendas,
et mingi eestlastele vastuvõetava *modus vivendi* saavutamine Saksa
okupatsioonivõimude ja nende baltisakslastest liitlastega olnuks
realistlikum kui muidu. Samade privileegide võimaldamine ka teiste
vähemusrahvuste esindajatele lubas ilmselt aga loota, et baltisaksa
mõju õnnestub teatud määral neutraliseerida ja ühtlasi saata selge
sõnum, et erinevalt baltisaksa anneksionistide planeeritavast mario-
nettriigist seisab Eesti Vabariik tõelisel demokraatlikul alusel, milles
iga rahvusgrupi huvid on esindatud proportsioonis nende osakaaluga
rahvastikust. See põhimõte võinuks olla vastuvõetav ka liberaalselt
meelestatud sakslastele baltisaksa ringkondades ja Saksa riigi valit-
susstruktuurides.⁸

Tuleb silmas pidada, et saksasõbralike meeleolude levik Eesti ühis-
konnas, vähemalt selle jõukamate kihtide seas, ei olnud nendel oktoob-
rirevolutsioonile järgnenud kuudel kaugeltki mitte võimatu. Osale
parempoolsemalt meelestatud Eesti keskklassist ja rikkamast talu-
poegkonnast paistis Saksa vägede sissetung ainsa võimalusena bolšee-
vistliku terrori alt pääseda ning kindlustada oma elu ja omandi säili-
mine. Tegelikult tähendas aga Saksa okupatsioonivõimu jõhkruks ja
šovinistlikkus seda, et igasugune eesti-saksa kokkulepe osutus võima-
tuks ja seetõttu vähenes ka eestlaste põhimõtteline valmisolek saks-
lastega võimu jagada (Kuldkepp 2016: 427–430). Ajaks, mil Saksamaa
maailmasõja kaotas ja Saksa väed Eestist välja tõmmati, olid mee-
leolud maal muutunud äärmiselt saksavastaseks kuni selleni välja,
et üks keskseid tingimusi, mida Saksa okupatsioonivõimud võimu
üleandmisel Eesti Ajutisele Valitsusele seadsid, oli suhtuda heataht-
likult baltisaksa vähemusse (Kuldkepp 2019: 369–370).

Eesti vähemusrahvuspoliitika Vabadussõja alguses

1918. aasta hilissügisel, kui Eesti Ajutine Valitsus sai lõpuks pöranda alt
välja tulla ja asus Vabadussõja üllirasketes tingimustes Eesti riiki üles

⁸ Eestlaste püüdlustest taoliste liberaalsematele ringkondadele toetuda vt Kuld-
kepp 2016: 428–430.

ehitama, jäi varasem liberaalne vähemusrahvuspoliitika sellegipoolest üldjoontes kehtima. Ka 1918. aasta alguses antud lubadus kaasata Eesti Ajutisse Valitsusse rahvusministrid sai korralikult täidetud. Tööd alustasid saksa, rootsi ja vene rahvusministeeriumid. Ministriteks said kandidaadid, keda seadsid üles nende vähemusrahvuste ühiskondlikud organisatsioonid: Hermann Koch, Hans Pöhl ja Aleksei Sorokin – viimane küll alles järgmise aasta veebruari lõpus, teistest tunduvalt hiljem (Laaman 1964: 355, 431; Kuldkepp 2021: 12–13).

Vähemusrahvuste esindajate kaasamine Eesti Ajutisse Valitsusse on ajaloolises mälus jäänud 1925. aasta rahvusvähemuste kultuuri-autonoomia seaduse varju. Iseenesest olid aga rahvusministeeriumid ilmselt suuremgi tähtsusega kui 1925. aasta seadusega Eesti rahvusvähemustele antud õigused, mida neist pooled üldse ei kasutanudki. Ehkki rahvusministeeriumid eksisteerisid ainult mõne kuu, oli tegemist Eesti riikluse seisukohalt väga kriitilise perioodiga ja vägagi tõenäoliselt oli juba faktil, et nad olemas olid, oma osa selles, et Vabadussõja ajal õnnestus vähemusrahvuste lojaalsus või vähemalt koostöövalmidus enam-vähem tagada.⁹

Nagu öeldud, oli eestlaste jätkuv heasoovlikkus rahvusvähemuste vastu eriti märkimisväärne, arvestades seda, et 1918. aasta Saksa okupatsiooni ajal olid suhted baltisakslaste ja eestlaste vahel muutnud väga pingeliseks. Õieti olid vastuolud hakanud muidugi süvenema juba varem: 1905. aasta revolutsioon oma tagajärgedega ja Esimese maailmasõja aegne saksavastane propaganda olid teinud oma töö. Lausa erakordse viha baltisakslaste vastu süütas aga nende varjamatu rõõm Saksa okupatsiooni üle ja lähedane koostöö okupatsioonivõimudega kuni rahva tahet võltsiva Balti Hertsgiriigi loomise plaanini välja. Kaasnähtusena laienes see viha ka sakslastega kokkuleppele minekut pooldanud parempoolsetele eesti poliitikutele ning ilmselt suuresti just seetõttu kujunes 1919. aasta aprilli alguses valitud ja paar nädalat hiljem kokku tulnud Eesti Asutav Kogu niivõrd vasakpoolseks (Kuldkepp 2019: 373). 78 mandaati ehk umbes 65% Asutava Kogu saadikukohtadest said osaks sotsiaaldemokraatidele, tööerakonnale ja sotsiaalrevolutsionääridele. 25 mandaati sai Jaan Tõnissoni

⁹ Rootsi rahvusministri olulise rolli kohta seejuures vt Kuldkepp 2021: 13.

juhitud liberaalne Rahvaerakond, mis oli samuti nõus riigi valitsemises osalema. Maaliit ja seega ka eelmise peaministri Pätsi parempoolne liin Eesti poliitikas said valimistel kõigest kaheksa kohta ja jäid opositsiooni (Mägi 1951: 18–19).

Asutava Kogu välja töötatud ning vastu võetud maaseadus ja põhiseadus olid seetõttu üsna radikaalsed ja vasakerakondade nägu. Ühtlasi läks revideerimisele ka varasem vähemusrahvuspoliitika: senist suhtelist sallivust baltisakslaste suhtes asendas varjamatu käremeelsus, seda eriti sotsiaaldemokraatide seast. Rahva saksaviha kulminatsiooniks sai eestlaste seas väga populaarne ja suurt sõjavaimustust tekitanud Landeswehri sõda 1919. aasta suvel, millest vasakerakonnad püüdsid võimalikult ulatuslikku poliitilist profiiti lõigata (Kuldkepp 2019: 398–399). Asutava Kogu kokkutulemisest saati üha kriitilisemaks muutuma hakanud suhtumine vähemusrahvustesse ei puudutanud ainult baltisakslasi. Kuna eesti poliitikud lähtusid põhimõttest, et eri rahvusvähemusi tuleb kohelda võrdsest,¹⁰ tähendas just Asutava Kogu ajastu neile kõigile esimesi suuremaid poliitilisi tagasilööke Eesti riigis.

Asutav Kogu ja vähemusrahvused

1919. aasta aprillikuus toimunud Asutava Kogu valimistel said vähemusrahvuste esindajad ühtekokku viis kohta. Neist kolm läksid Saksa erakonnale ja üks Vene Kodanikkude Kogule. Eestirootslaste esindaja Hans Pöhl sai Asutava Kogu liikmeks Kristliku Rahvaerakonna valimisnimekirjas, millega Rootsi Rahva Liidul oli sõlmitud valimisliit (Kuldkepp 2021: 14–15). Vähemusrahvuste viie esindaja seas olid kõik kolm varasemat rahvusministrit.

Rahvusministeeriumid ise kaotati Asutava Kogu kokku tulles koos kõigi muude ajutiste institutsioonidega. Neile loodi küll mantlipärijad, nn rahvussekretariaadid, mis aga ei tegutsenud mitte valitsemise juures, vaid haridusministeeriumi alluvuses, ning olid seega madalama kategooria asutused. Kui rahvusministril oli õigus anda

¹⁰ Asutava Kogu põhiseaduskomisjoni protokoll nr 6. 01.05.1919. – RA, ERA.15.2.361, l 14.

välja mitmesuguseid määrusi ja korraldusi ning osaleda valitsuse nõupidamistel, siis rahvussekretäridel taoline õigus puudus või anti see neile ainult erandkorras (Kuldkepp 2021: 16). Asutava Kogu enamuserakonnad õigustasid sellist sammu vähemusrahvustest inimeste vähese arvuga, mis tähendanuks, et rahvusministrite institutsiooni säilimise korral oleksid vähemusrahvused saanud riigis eaproportsionaalselt suure mõjuvõimu.¹¹ Samuti toodi välja, et sel juhul peaksid oma ministrid olema ka väiksematel rahvusvähemustel, nagu lätlastel ja juutidel (Lui Olesk) ning isegi kahtlustati, et „üksikud rahvusministrid valitsuse koosolekul spionaashi otstarbega käivad ning riigi saladusi riigi kahjuks tarvitavad“ (Minni Kurs-Olesk).¹² Olenemata sellest, kui tõsiselt Kurs-Oleski väide oli mõeldud, pole samas tõesti kahtlust, et oluline põhjus, miks loobuti rahvusministritest, oli põhimõtteline julgeolekuoht, mida Asutava Kogu enamuserakonnad nägid juhul, kui baltisakslastele antakse ükskõik millist poliitilist võimu.

Asutavasse Kogusse kolm rahvasaadikut läkitanud baltisakslased, kelle osakaal rahvastikust jäi mõne protsendi juurde, nägid ennast jätkuvalt selle maanurga põliste valitsejate ja ühiskonna koorekihina, kuigi Vene riigi moderniseerimispuudlused ühelt poolt ning eesti ja läti rahvusluse massiliikumisteks kujunemine teiselt poolt olid juba aastakümnete eest seda seisuslikku identiteeti tugevalt kõigutama asunud (Kuldkepp 2019: 365–366). Esimese maailmasõja aegse saksa-vastase propaganda ja Saksamaal elavate emigrantidest rahvuskaslaste poliitilise *lobby* tulemusena oli suur osa baltisakslastest, eriti noorem põlvkond, minetanud oma varasema riigitruuduse Vene keisrile ja asetanud tulevikulootused võidukale Saksa riigile (Kuldkepp 2016: 372). Eriti ulatuslikuks muutus poolevahetus pärast kahte Vene revolutsiooni 1917. aastal, mida rüütelkonnad kasutasid ettekäänadena, väites, et kuna Vene tsaar oli troonist loobunud, olid tühiseks

¹¹ Vt Karl Partsi ja Anton Palvadre sõnavõtte Ajutise Maanõukogu põhiseaduse eelkomisjoni koosolekul 12. aprillil 1919 (RA, ERA.1000.1.14, l 39) ning Jaan Tõnissoni sõnavõttu Asutavas Kogus rahvusministrite küsimuses 21. mail (Asutava Kogu protokoll nr. 14, 535–536).

¹² Asutava Kogu põhiseaduskomisjoni protokoll nr 6. 01.05.1919. – RA, ERA.15.2.361, l 14.

muutunud ka 1710. aastal sõlmitud kapitulatsioonid, millega rüütelkonnad alistusid kunagi Vene tsaarile ja Baltimaad lülitati Vene riigi koosseisu (Kalmo 2014: 179–182).

Seitse kuud kestnud Saksa okupatsiooni ajal olid demokraatlik Eesti Vabariik ning baltisakslaste ja anneksionistlike Saksa okupatsioonivõimude koostöös loodav Balti Hertzogiriik kujunenud selgelt konkureerivateks ettevõtmisteks, mida ei andnud kuidagi ühildada eestlaste riikliku iseseisvusega ja eestlased nägid baltisakslaste tegevuses otsest ohtu oma rahvuslikele huvidele (Laaman 1964: 294–304). Vabadussõja ajal õnnestus mingisugustki kodurahu säilitada ja baltisakslastevastaseid pogromme ära hoida tõenäoliselt ainult tänu sellele, et mõlemad olid enamlaste vastu – ent seegi ei takistanud baltisakslastel eestlasi ja eestlastel omakorda sakslasi süüdistada koostöö tegemises enamlastega (Pajur 2009: 62; Laaman 1964: 524).

Lõpuks selgus, et baltisakslased olid panustanud valele kaardile. Saksamaa sõjakaotus tähendas, et Balti Hertzogiriigi ideel oli kriips peal ja katsed leida sellele plaanile teiste riikide, eriti Rootsi ja USA toetust ebaõnnestusid täielikult (Loit 2006: 60–63). Kuigi baltisaksa emissarid välismaal segasid Eesti diplomaatide tööd ja baltisaksa rahvusgrupi lojaalsus Eesti riigi suhtes oli ilmselt jätkuvalt madal, ei suudetud omal jõul enam suurt midagi korda saata. Edasised Eesti riikluse vastased aktsioonid piirdusid peamiselt sümbolsete sammudega – näiteks keeldus Asutava Kogu baltisaksa saadikurühma allkirjastamast 1919. aasta 19. mail vastu võetud „Seletust Eesti riiklisest iseseisvusest ja rippumatuses“ (Pajur 2009: 62–63).

Siiski võib öelda, et kohe Vabadussõja alguses Eesti ametivõimudega koostööle minna otsustanud uue Saksa-Balti Erakonna poliitika oli erinev vanameelsete rüütelkondade poliitilistest taotlustest, nagu näitas vastu võetud rahvusministrikoht Eesti Ajutises Valitsuses ja nõusolek kuulutada välja mobilisatsioon Eesti sõjaväe koosseisus asutatud Balti pataljoni (Brüggemann 1995: 463). Eestlaste, eriti vasakerakondade arvates võis aga baltisakslastelt jätkuvalt oodata kesteab-mida. Nende hirmude ülekeemise või -keetmise väljenduseks olid suvine Landeswehri sõda ja radikaalne maaseadus (Pajur 2009: 70; Brüggemann 1995: 473–474), aga ka kahtlustused baltisaksa poliitikute suhtes. Aprillikuus korraldasid sõjaväevõimud läbiotsimise korteris,

kus Asutava Kogu Saksa rühma liige Johannes Meyer Tallinnas viibides peatus – seda küll väidetavalt Meyeri sealviibimisest teadmata.¹³

Kõige selle taustal on selge, et vasakerakondade domineeritud Asutava Kogu valmisolek anda baltisakslastele keelelis-kultuurilisi erioigusi, poliitilistest rääkimata, oli vägagi madal. Riigikogu liige Werner Hasselblatt meenutas hiljem, et baltisakslaste esindajad olid Asutavas Kogus pidanud rinda pistma „maksimaalse vaenulikkuse ja hävitustahtega“.¹⁴ Taoline hinnang on põhjendatud. Nii Asutava Kogu põhiseaduskomisjonis kui ka täiskogu istungeil peetud aruteludes heideti baltisakslastele korduvalt ette soovi luua „riiki riigis.“¹⁵ Erilise umbusuga suhtuti baltisakslaste (aga ka juutide ja rootslaste) soovi koguda oma rahvusaaslastelt eraldi makse autonoomsete kultuuri- ja haridusinstituutide ülalpidamiseks, mille põhjuseks toodi asjaolu, et rahvusest tulenevad lisamaksud tähendaksid õigupoolest vähemusrahvustest kodanike õiguste kitsendamist.¹⁶ Põhiseadusesse vastav paragrahv seetõttu ei jõudnudki.¹⁷ Ka saksa saadikute esitatud muud parandusettepanekud, mis ühel või teisel moel nende rahvusgrupi huvidega seonduisid, hääletati alati maha.¹⁸

¹³ Kirjavahetus Asutava Kogu liikme dr J. Meyeri korteris toimepandud läbiviimise kohta. – RA, ERA.15.2.1030.

¹⁴ Tsiteeritud Brüggemann 1995: 473.

¹⁵ Vt Riigikohtu ja Ferdinand Petersoni märkusi põhiseaduse eelnõule selle esimese lugemise järel (RA, ERA.15.2.374, I 135), Otto Strandmani ja Lui Oleski repiilike Asutava Kogu põhiseaduskomisjonis 16. ja 18. märtsil 1920 (RA, ERA.15.2.414, I 308 ja 313) ning põhiseaduskomisjoni aruandja Ado Anderkopi sõnavõtte Asutavas Kogus 27. mail (Asutava Kogu protokoll nr 133, 540) ja 28. mail 1920 (Asutava Kogu protokoll nr 134, 637).

¹⁶ Vt Otto Strandmani sõnavõtte Asutava Kogu põhiseaduskomisjonis 16. ja 18. märtsil ning 20. aprillil 1920 (RA, ERA.15.2.374, I 133 ja 140; ERA.15.2.375, I 25) ja põhiseaduskomisjoni aruandja Lui Oleski sõnavõtte Asutavas Kogus 28. mail (Asutava Kogu protokoll nr 134, 619–620) ja 8. juunil 1920 (Asutava Kogu protokoll nr 138, 797–798).

¹⁷ Lõplikult hääletati Max Bocki ettepanek lubada vähemusrahvustel oma rahvusaaslastelt eraldi maksude kogumist maha 15. juunil 1920 põhiseaduseelnõu III lugemisel: Asutava Kogu protokoll nr 142, 992–992.

¹⁸ Seda näiteks seoses rüütelkondade vara võõrandamisega (Asutava Kogu protokoll nr 139 (19.06.1920), 838) ja maaseaduse alusel võõrandatud maade eest tasu maksmisega (Asutava Kogu protokoll nr 145 (29.06.1920), 1207).

Mida ootasid baltisakslased ise? Suur osa neist lootis ilmselt kadu nii enamlikule Venemaale kui ka Eesti Vabariigile – ent kui püsima pidi jääma esimene, olid nad valmis leppima ka teisega. Siiski oli lange mine ühiskondliku eliidi seisusest väikese vähemusrahvuse omasse baltisaksa rahvusgrupile väga traumeeriv ja põhiseaduse vastuvõt mise ajaks 1920. aasta suvel polnud see protsess kaugeltki veel mitte lõppenud.¹⁹

Eestis elavatel venelastel oli sarnasusi baltisaksa rahvusgrupiga selles osas, et impeeriumi varasema titulaarrahvuse liikmetena olid nemadki nüüd ühtäkki degradeeritud vähemusrahvuse staatusesse ja arvatavasti oli ka neist paljudel raske sellega leppida. Ka venelasi kahtlustasid Asutava Kogu enamuserakonnad selles, et nad ainult mängivad demokraate (Alenius 2004: 35). Ent erinevalt baltisakslas test olid selleaegsed Eesti venelased väga heterogeenne seltskond, kelle kohta on raske teha üldistusi. Peale põlise Peipsi-äärse vene vähemuse kuulus vene rahvusesse ka suurel hulgal Eestis viibivaid paremal ja halvemal järjel põgenikke, lagunenud Vene armee desertööre ning mitmesuguseid valgeid ja punaseid sõjaväelasi, kellest suurel osal puudus püsivam side Eestiga – kui nad lausa, relv käes, Eesti Vaba riigi vastu ei võidelnud. Lisaks omandas Eesti Vabariik Tartu rahule pinguga märkimisväärsel hulgal uut territooriumi idapiiril, kus elas peaaegu üksnes venelastest rahvastik (Alenius 2012: 167–168).

Esiialgu oli Eestis elavate või asuvate venelaste küsimus jäänud mõnevõrra lihtsama ja samas ohtlikumaks peetud baltisakslaste küsi muse varju. Muuhulgas seetõttu, et idapiir oli esialgu kindlaks määra mata, ei lubatud sealsete piirkondade inimestel Asutava Kogu vali mistel osaleda. Alles pärast Tartu rahu sõlmimist muutusid venelased, keda nüüd oli Eestis baltisakslastest oma viis korda rohkem, Eesti riigi lähema huvi objektiks – seda just Petseri ja Narva-taguste alade integ reerimise seisukohalt (Alenius 2012: 167–168). Sealset arvukat Vene elanikkonda peeti julgeolekuohuks ja nende lojaalsust Eesti riigile madalaks. Eesti riigi võimgi nendel aladel oli nõrgavõitu ja seetõttu

¹⁹ Mingis mõttes tegeleti selle traumaga edasi veel pärast Teist maailmasõdagi. Baltisakslaste identiteedi hämmastava inertsuse kohta vt Brüggemann 1995: 475–478.

vähene ka Asutava Kogu valmisolek venelaste keelelis-kultuuriliste õiguste tagamiseks, poliitilistest rääkimata.

Selle kohta, mida venelased ise tahtsid, on seltskonna enda kirjusust arvesse võttes raske midagi üldistavat öelda, kuid igal juhul polnud eestlastel põhjust venelaste lojaalsuse suhtes illusioone teha. Nende esindaja Asutava Kogus, Tallinna vandeadvokaadi abi Aleksei Sorokin oli varem nimetatud Vene rahvusministriks ainult sellel tingimusel, et ta tunnistab selgesõnaliselt Eesti riigi iseseisvust, mida ta ka nõustus tegema (Laaman 1964: 431). „Seletusele Eesti riiklisest iseseisvusest ja rippumatuses“ Sorokin oma allkirja siiski ei andnud, eelistanes jääda erapooletuks.²⁰ Ka Asutava Kogu protokollidest ilmneb teiste saadikute skeptilisus Sorokini suhtes ja arvamus, et ta hoiab Vene valgete poole.²¹

Eesti mõne tuhande liikmelist juudi rahvusvähemust oli mainitud küll iseseisvusmanifestis, kuid eraldi rahvusministri kohta neile ei määratud. Neil polnud oma esindajat ka Asutavas Kogus ja 1920. aasta põhiseaduses juute eraldi ei mainitud. Seega võib öelda, et juutide keelelis-kultuuriliste õiguste küsimusega ei tegeletud, ehkki Juudi Rahvusline Nõukogu esitas juutide ametlikuks vähemusrahvuseks tunnustamist soovivaid ja kultuuriautonoomiat pooldavaid seisukohti Asutavale Kogule kirja teel.²² Nagu nähtub nende 3. juunil saadetud läkitusest, olid juudi rahvusvähemuse ambitsioon õigus tarvitada oma keelt omas koolis, oma hoolekandekorraldus, oma kultuurilised ja hariduslikud asutused, õigus rahalisi summasid koguda ja neid oma rahvuslikuks otstarbeks kasutada, omavalitsus oma sisemises elus ja oma keskasutus, mis esindaks juudi rahvusgruppi nii valitsemise kui ka rahva ees.²³ Neid soove Asutavas Kogus eraldi ei arutatud, kuid siiski pole põhjust arvata, et juutide suhtes oleks oldud täiesti ükskõiksed. Eesti avalikus ruumis oli sel ajal üsna tavaline

²⁰ Asutava Kogu protokoll nr 29 (15.06.1920), 40.

²¹ Vt nt Jaan Tõnissoni sõnavõttu 2. juunil 1919. Asutava Kogu protokoll nr 22, 883.

²² Vt Juudi Rahvuslise Komitee kirju Asutavale Kogule ja selle põhiseaduskomisjonile 3. juunist 1919 (RA, ERA.15.2.1020, l 5–6), 21. detsembrist 1919 (RA, ERA.15.2.1020, l 54–68) ja 4. maist 1920 (RA, ERA.15.2.2010, l 170–173).

²³ Juudi Rahvuslise Komitee kiri Eesti Vabariigi Asutava Kogu presiidiumile 3. juunist 1919. – RA, ERA.15.2.1020, l 5–6.

antisemiitlik retoorika: isamaatuteks kosmopoliitideks peetud juute seostati salakaubanduse, tavaliste tööinimeste petmise ja raske sõjalukorra ajal defitsiidist kasu lõikamisega. Neid seisukohti esineb ka Asutava Kogu protokollides.²⁴

Suures osas sõjapõgenikest koosnev läti rahvusvähemus Eestis oli samuti Asutavas Kogus esindamata, eestlastele traditsiooniliselt omased lätivastased meeleolud polnud aga kuskile kadunud. Pigem need sel ajal hoopis süvenesid: Lätile heideti ette vähest tänulikkust Vabadussõjas osutatud abi eest ja pandi pahaks nende isepäiseid seisukohti Eesti-Läti piiri osas.²⁵ Saksa saadikuterühm tegi Asutavale Kogule ettepaneku ka lätlasi põhiseaduses ära mainitud ametlikuks vähemusrahvuseks lugeda²⁶ ja esimeses eelnõus nad seda olidki²⁷, kuid lõplikku seadusteksti lätlased millegipärast ei jõudnud. Jällegi pole põhjust arvata, et lätlaste keelelis-kultuuriliste õiguste kaitse Eesti Vabariigis oleks Eesti seaduseandjale suuremat korda läinud, eriti kuna lätlastega asustatud territooriumid läksid lõpuks ikkagi enamjaolt Läti riigi koosseisu.

Jäänud on veel rootslased. Umbes 8000-liikmeline territoriaalne rootsi rahvusvähemus, mis paiknes Lääne-Eesti rannikul ja saartel, oli põline ja elanud Eesti aladel vähemalt keskajast peale. Oma sotsiaalmajanduslikult positsioonilt olid rootslased võrreldavad vaesemate eesti talupoegadega. Eraldi Rootsi õigus, mis eristas isiklikult vabasis rootslasi pärisoristest eestlastest, oli jäänud minevikku ja 20. sajandi alguseks polnud nende kunagisest privileeeritud seisundist enam kuigi palju järel. Seega võib öelda, et just rootslased olid see Eesti rahvusvähemus, mis eestlastele endile kõige rohkem sarnanes. Ka sajandivahetusel alguse saanud Rootsi rahvuslik liikumine Eestis seisis oma taotluste poolest lähedal Jaan Tõnissoni ja tema ringkonna

²⁴ Vt sotsiaaldemokraat Johannes Ernesaksa sõnavõttu 11. septembril 1919 (Asutava Kogu protokoll nr 58, 1382). Maaliitlastest advokaadile Jaan Teemantile heideti 17. juunil 1920 ette „hangeldajate ja juutide“ kaitsmist. Asutava Kogu protokoll nr 143, 1067.

²⁵ Vt välisminister Ado Birki seletust Asutavale Kogule Eesti-Läti suhete ja piiriküsimuse teemal 12. märtsil 1920. Asutava Kogu protokoll nr 115, 745–766.

²⁶ Asutava Kogu saksa rühma ettepanek. 24.01.1920. – RA, ERA.15.2.1020, 199.

²⁷ Eesti Vabariigi Põhiseaduse eelnõu (põhiseaduse komisjoni poolt esimesel lugemisel kokkuseatud kava) (dateerimata). – RA, ERA.15.2.414, l 209.

liberaalsetele vaadetele: seda iseloomustasid rahvahariduslikud ja karskuspüüdlused ning umbusk vasakpoolsuse suhtes (Kuldkepp 2021: 4–6).

Eesti riigi võimustruktuurides seisid rootslased ise selgelt oma rahvuskultuuriliste huvide eest, millest peamised oli rootsikeelsete koolide asutamine ja käigus hoidmine, rootsikeelsed jumalateenistused ning õigus kohalike Lääne ja Saare maakonna ametivõimudega suheldes vajadusel rootsi keelt tarvitada. 1917. aastal oli rootslaste esindaja Hans Pöhl nende eesmärkide nimel kõigiti eestlastega koostööd teinud, kuulunud Ajutise Maanõukogu vanematekokku ja mitmesse olulisse komisjoni. 1918 aasta sügisest 1919. aasta kevadeni rootsi rahvusministriks olles andis ta olulise panuse, et tagada rannarootslaste lojaalsust Eesti riigile (Kuldkepp 2021: 7–9, 12–14).

Asutavas Kogus kuulus Hans Pöhlile teatav vahendajaroll eesti poliitikute ning teiste vähemusrahvuste (ja nende esindajate) vahel. Erinevalt saksa ja vene esindajatest rääkis Pöhl alati eesti keeles ning Asutava Kogu protokolle lugedes jääb mulje, et tema esindatav rootsi vähemusrahvuse perspektiiv oli eestlastele oluliselt sümpaatsem kui sakslaste ja venelaste oma. Pöhl rõhutas omalt poolt alati ka sarnasusi eestlaste ja rannarootslaste autonoomiapüüdluste vahel.²⁸ Pöhli kasuks rääkis ilmselt seegi, et tema koostöö Asutava Kogu teiste vähemusgruppide esindajatega oli pigem piiratud. Näiteks kui 1920. aasta 3. juulil esitati arupärimine vene preestrite väljasaatmise kohta Eesti idapoolsetelt piirialadelt, siis olid sellel Aleksei Sorokini, Max Bocki ja Georg von Stackelbergi allkirjad.²⁹ Pöhl ühisaktsioonis ei osalenud.

Rootslased olid ise oma vahendajarollist teadlikud. 1923. aastal kirjutas Rootsi Rahva Liidu häälkandja Kustbon Pöhli tegevuse kohta Eesti otsustuskogudes, et „sündmuste käigust esile kutsutud teravus, mis tihti valitses eestlastest enamuse ning saksa ja vene vähemuste vahel, vajas üleminekut võimaldavalt silda“.³⁰ Pöhli 50 aasta juubeli puhul tunnustas ka Postimees teda sõnadega, et Pöhli

²⁸ Vt Pöhli sõnavõttu Asutavas Kogus 21. mail 1919. Asutava Kogu protokoll nr 14, 525–527.

²⁹ Asutava Kogu protokoll nr 149, 1348–1355.

³⁰ Riksdagsvalen. – Kustbon nr 9, 16.05.1923, 33.

„taktiline ja kaine tegevus on palju kaasa aidanud Rootsi vähemusrahvuse ja eestlaste hea vahekorra süvendamiseks ning Eesti riigi ühises ülesehitamise töös“³¹ Ilmselt oli Pöhl üks väheseid Eesti sõdadevahelise aja vähemusrahvuspoliitikuid, keda eestlased sel määral hindasid ja austasid.

Kuigi see küsimus nõuab põhjalikumat uurimist, võib seega oletada, et peale varasema Eesti vähemusrahvuspoliitika liberaalse pärandi olid just Hans Pöhli isiklik roll (kitsamalt) ning rannarootsi vähemuse olemasolu Eestis (laiemalt) asjaoludeks, mis takistasid Asutava Kogu poliitikal vähemusrahvuste suhtes veelgi ebasõbralikumaks kujunemast.

Kokkuvõtteks

Eesti iseseisvuse algusperioodi vähemusrahvuste poliitika tõukus kolmest asjaolust: esiteks eestlaste enda varasem kogemus vähemusrahvusest ja sellest tulenev Eesti Ajutise Valitsuse põhimõtteline sõbralikkus ka teiste rahvuste kultuuriautonoomiapüüdluste suhtes; teiseks Asutavas Kogus ülekaalu saavutanud vasakpoolsed ja saksa-vaenulikud meeleolud, mille tulemusena varasemat sõbralikkust oluliselt revideeriti, ja kolmandaks erinevused eri vähemusgruppide vahel, mis ilmselt aitas kaasa sellele, et varasemast vastutulelikust hoiakust siiski täiesti ei loobutud.

Kuigi ka Asutava Kogu ajajärgul jäi suuresti kehtima põhimõtteline seisukoht, et „meie vähemusrahvustele sedasama peame andma, mida ise oleme nõudnud“³², suhtusid vasakpoolsed ja tsentristlikud Eesti poliitikud vähemusrahvuste õiguste küsimusse üsna suure umbusuga, nähes selles eelkõige sakslaste ja venelaste katseid oma kunagistest privileegidest kinni hoida ning luua mingisugust „riiki riigis“. Nii võibki öelda, et Asutava Kogu valmisolek eriti baltisakslaste, aga ka venelaste, juutide ja lätlaste keelelis-kultuurilisi õigusi põhiseaduslikult kaitsta oli suhteliselt madal või isegi väga madal.

³¹ Hans Pöhl 50-ne aastane. – Postimees nr 218, 14.08.1926, 5.

³² Siin toodud Jakob Westholmi sõnastatuna. Asutava Kogu ajutise põhiseaduse komisjoni protokoll. 01.05. 1919. – RA, ERA.15.2.361, l 14.

Samas oli aga Asutava Kogu enamuserakondadelgi raske Eesti varasemast vähemusrahvuste sõbralikust poliitikast täiesti lahti öelda: argument, et eestlaste ajaloolist kogemust oli iseloomustanud rahvuslik rõhumine ning eestlased ei tohtinud seetõttu ise rõhujateks saada, oli jätkuvalt asjakohane. Ka rannarootslaste esindaja kaasatus asjakohastesse aruteludesse ja rootsi rahvusvähemuse olemasolu Eestis aitas ilmselt kaasa sellele, et vähemusrahvustele juba iseseisvusmanifestis antud kultuuriautonomialubadust tagasi ei võetud ning nende keelelised, kultuurilised ja hariduslikud õigused leidsid koha ka 1920. aasta põhiseaduses. Seega kujutasid 1920. aasta põhiseadusesse jõudnud vähemusrahvuseid puudutavad paragrahvid omamoodi kompromissi iseseisvuseelse ja iseseisvumisaegse liberaalse vähemusrahvuspoliitika ning eriti pärast vasakpoolse enamusega Asutava Kogu kokkutulekut Eesti poliitikas valdavaks saanud hoopis kriitilisema suhtumise vahel, millele avaldasid oma mõju ka erinevused eri vähemusrahvuste vahel.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad:

Rahvusarhiiv (RA)

ERA.15 Asutava Kogu Valimiste Peakomitee, Asutav Kogu

ERA.1000 Balti-Saksa Erakond

Kirjandus:

Alenius, K. 2004. Under the Conflicting Pressures of the Ideals of the Era and the Burdens of History: Ethnic Relations in Estonia, 1918–1925. – Journal of Baltic Studies 35, 32–49.

Alenius, K. 2006. Unification with Sweden, Autonomy, Federal Self-Government? The Dilemma of the Swedish Minority of Estonia During the Period between the World Wars. – Scandinavian Journal of History 31, 308–327.

Alenius, K. 2007. The Birth of Cultural Autonomy in Estonia: How, Why, and for Whom? – Journal of Baltic Studies 38, 445–462.

Alenius, K. 2012. Dealing with the Russian Population in Estonia, 1919–1921. – Ajalooline Ajakiri, 1/2, 167–182.

- Asutava kogu protokoll** = Asutava Kogu I istungjärk: protokollid nr 1–27; Asutava Kogu II istungjärk: protokollid nr 28–97; Asutava Kogu III istungjärk: protokollid nr 98–119; Asutava Kogu IV istungjärk: protokollid nr 120–154. Tallinn 1919–1920.
- Brüggemann, K. 1995.** Von der führenden Schicht zur nationalen Minderheit. Zur Klärung der Rolle der estländischen deutschen Minderheit bei der Begründung der Republik Estland 1918–1919. – Zeitschrift für Ostforschung 19, 453–478.
- Brüggemann, K. 1997.** Die deutsche Minderheit in Estland und die Konstituierung des estnischen Staates. – Meissner, B. jt (Hg.). Die Deutsche Volksgruppe in Estland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-estnischen Verhältnisses. Hamburg, 13–27.
- Dido, A.** Sõjalaul. – Runnel, H. (toim). Andres Dido. Ajaloo kasust. Sotsialist kapitalismi koolis. (Eesti Mõttelugu 70) Tartu, 15–16.
- Hurt, J. 1939.** Eesti päevaküsimused (1874). – Kruus, H. (toim). Jakob Hurt. Kõned ja avalikud kirjad. Tartu, 149–170.
- Jansen, E. 1994.** Rahvuslusest ja rahvusriikide sünni eeldustest Balti- mail. – Akadeemia, 11, 2243–2261.
- Karjahärm, T. 1995.** Eesti rahvusluse ideed. – Akadeemia, 10, 2051–2077.
- Kopõtin, I. 2020.** Rahvuse kool: Eesti rahvusarmee ja vähemusrahvused aastatel 1918–1940. Tartu.
- Kuldkepp, M. 2016.** Swedish political attitudes towards Baltic independence in the short twentieth century. – Ajalooline Ajakiri, 3/4, 397–430.
- Kuldkepp, M. 2019.** Eestlased ja „eestlase vaenlased“. Survemeetmed baltisakslaste ja nende poolehoidjate vastu Eesti Vabadussõja ajal. – Tannberg, T. (toim). Vabadussõja mitu palet. Sõda ja ühiskond aastatel 1918–1920. (Acta et Commentationes Archivi Nationalis Estoniae 3(34)) Tartu, 365–421.
- Kuldkepp, M. 2021.** The Political Choices and Outlooks of the Estonian Swedish National Minority, 1917–1923. – National Identities 23, 409–431.
- Laaman, E. 1964.** Eesti iseseisvuse süünd. 2. tr. Stockholm.

- Lipping, I. 1980.** Land Reform Legislation in Estonia and the Disestablishment of the Baltic German Rural Elite. Doctoral dissertation at University of Maryland. College Park.
- Loit, A. 2006.** Baltisaksa rüütelkondade seisukohad ja tegevus Eesti iseseisvumisel 1918–1920. – *Tuna*, 4, 50–74.
- Mertelsmann, M./Mertelsmann, O. 2012.** Landreform in Estland 1919. Die Reaktion von Esten und Deutschbalten. Hamburg.
- Mägi, A. 1951.** Kuidas valitseti Eestis. Stockholm.
- Mägi, A. 1959–60.** Asutav Kogu maareformi otsustamas – Tulumuld, 1, 20–25; 4, 304–308.
- Pajur, A. 2014.** 2014 Iseseisvusmanifesti sünnilugu. – Tannberg, T./Pajur, A. (toim). Iseseisvusmanifest: Artikleid, dokumente ja mälestusi. Tartu, 53–161.
- Pajur, A. 2018.** Landeswehri sõja puhkemine: Eesti vaatenurk. – *Tuna*, 2, 51–71.
- Piip, A. 1966.** Tormine aasta. Ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917–1918. aastal dokumentides ja mälestusis. 2. tr. Stockholm.
- Rohtmets, H. 2012.** The Significance of Ethnicity in the Estonian Return Migration Policy of the Early 1920s. – *Nationalities Papers* 40, 895–908.
- Smith, D. 2016.** Estonia – A Model for Inter War Europe? – *Ethnopolitics* 15, 89–104.
- Smith, D./Hiden, J. 2012.** Ethnic Diversity and the Nation State. National Cultural Autonomy Revisited. London, New York.
- Tark, T. 2021.** Rahvuskuuluvuse tähendus riigi ja üksikisiku perspektiivist Eestist Saksamaale 1941. aastal ümberasunute elulooliste andmete põhjal. (Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 53) Tartu.

THE NATIONAL MINORITY QUESTION DURING THE ESTABLISHMENT AND EARLIEST STAGES OF ESTONIAN STATEHOOD

Summary

The article provides a brief overview of the Estonian national minorities question during the establishment and early stages of Estonian statehood from 1917 to 1920. The focus is on the circumstances and attitudes which led to the inclusion of certain clauses relating to national minority rights in the 1920 Estonian constitution. To generalise, it can be said that in the beginning of this period, the attitudes of the Estonian national political elites towards the national minority groups in Estonia had for several reasons been rather positive. Not long afterwards, however, and especially after the 1919 convening of the Estonian Constituent Assembly, the attitudes turned markedly more negative: especially towards the Baltic Germans who were regarded as the most important – and the least Estonian-friendly – national minority in the country.

Estonian attitudes towards the national minorities were influenced by three main set of circumstances: firstly, the Estonians' own historic experience as a national minority in the Baltic provinces of Tsarist Russia, where they had experienced various forms of national oppression and persecution; secondly, the fact that left-wing and anti-German sentiments that had gained an upper hand in Estonian politics as a result of the political composition of the Constituent Assembly (and thereby also the next Estonian government) from spring 1919 onwards; and thirdly, the differences between the different national minority groups, which probably contributed to the fact that the previous minority-friendly policies and attitudes were not completely reversed or overturned.

It should be said that even in the period of the Constituent Assembly, the Estonian politicians in power generally held onto the principle that “we should give the national minorities what we ourselves have demanded [in the past].” Nevertheless, the centrist and left-wing

parties that had now gained the parliamentary majority were markedly suspicious of the national minorities' attempts to secure cultural and perhaps even some political collective rights for themselves in the young Estonian state. These demands were seen as, first and foremost, as attempts by the previously dominant nationalities, Russians and especially Baltic Germans, to retain something of their former privileged position in Estonia by creating some form of "state within a state".

It is therefore fair to say that the Estonian Constituent Assembly's willingness to grant constitutional guarantees of collective national rights to Baltic Germans, but also to Russians, Jews, and Latvians, was relatively low or even very low. Only the presence and participation of the single Swedish representative in the discussions of the Constituent Assembly counteracted this tendency somewhat, which likely contributed to the outcome that the promise of cultural autonomy, which had been given to the national minorities already in the Estonian independence manifesto in early 1918, was not taken back, but rather included in the 1920 constitution. This, in turn paved the way to the famous Estonian 1925 national minorities' cultural autonomy law.